

63.3

A62

**АМИР
ТЕМУР
АЖДОДЛАРИ**

183-9/ix 04

100-23/ix 04

850-26/xi 04

559-11/xii 04r

73-30/xii 04

71-7/iii 05

56-11/iv 05

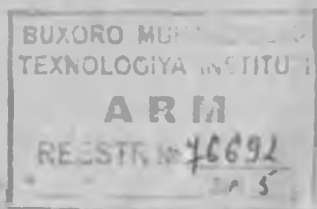
63.23
А-62

АМИР ТЕМУР АЖДОДЛАРИ

(Шарафуддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асаридан
терма-таржима)

Фарс тилидан таржима, кириш сўз ва изохлар муаллифи
ОМОНУЛЛА БЎРИЕВ

Масъул муҳаррир:
АСОМИДДИН ЎРИНБОВ
тарих фанлари доктори

Қомуслар Бош таҳририяти
Тошкент

Таҳририят мудир М. АМИНОВ
Мухаррир А. АБДУРАҲИМОВ

Бадий муҳаррир Х. МЕҲМОНОВ
Техник муҳаррир Д. МАҚСУДОВА

РН

0403000000
А ————— 92
358—92

© Комуслар Бош таҳририяти, 1992.

Теришга берилди 1992.05.10. Босишга рухсат этилди 1992.11.12. Қогоз бичими 60×90¹/₁₆. Нашриёт-ҳисоб табағи 2,2. Тиражи 100 000. Буюртма № 7350. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Матбуот давлат комитети Тошкент матбаа комбинатининг ижарадаги корхонасида териблиб Тошкент картография фабрикасида босилди.

Комуслар Бош таҳририяти, ГСП, Жуковский кўча, 52-уй.

КИРИШ

Амир Темур курагон, ўз даври тарихчилари каламида, ҳазрат Соҳибкирон, Ўрта Осиёда мўғулларнинг қарийб 150 йиллик ҳукмронлигини тугатиб буюк давлат тузган, оламга донги кетган ва зафарлари тарих зарварақларида битилган жаҳонгир султон.

Амир Темурнинг ҳарбий юришлари тарихига бағишланган асарларнинг дастлабкилари ҳали Соҳибкирон тириклигидаёқ ёзилган бўлиб, бу анъана кейинчалик, унинг ўғли Шохрух салтанати даврида ҳам давом этди. Тарихчилар Низомуддин Шомийнинг «Зафарнома», Ҳофиз Абрунинг «Зубдат ат-таворих», Шарафуддин Али Яздийнинг «Зафарнома», Фасиҳ Аҳмад Ҳавофийнинг «Мужмали Фасиҳий», Абдураззоқ Самарқандийнинг «Матла ас-саъдайн», Ибн Арабшоҳнинг «Ажойиб ал-мақдур» каби асарлари ўша даврнинг кимматли ёзма манбалари ҳисобланади. Бу тарихий асарлар мазмун жиҳатдан битта мавзу — Темур ва темурийлар тарихини уз ичига олади, баъзи ҳолларда бир-бирини тузатади ва тўлдиради ҳам.

Шарафуддин Али Яздий Эроннинг Язд шаҳри яқинидаги Тафт кишлоғида дунёга келди ва илм-фан мухлислари назарида кенг савияли олим сифатида танилди. У тарихнависликдан ташқари яна фалсафа, фалакиёт, адабиёт ва тасаввуфга оид асарлар ҳам ёзган. Бироқ тарихда, асосан, «Зафарнома» асари билан машҳур бўлиб қолди.

«Зафарнома»нинг ёзилиш тарихи Шохрухнинг ўғли, Форс ўлкасининг ҳукмдори Иброҳим Султон (вафоти 1435 й.) номи билан боғлиқ. Шаҳзода бобоси Амир Темур ҳақида бир мукаммал ва ҳаққоний тарих битиб қолдирмоққа аҳд қилади. У дастлаб, ўз даврида Темурга бағишлаб ёзилган барча асарларни жамлашга киришади, тўғрилиги ҳақида гумонсиратган маълумотларни мушоҳидлар воситасида синчиклаб текширтиради ва х. к. Ниҳоят маълумотлар тупланиб таҳрирдан ўтгач, Али Яздийга уларга бадий жиҳатдан шакл бериб, форс тилида тўла бир китоб қилиш топширилган ва бу ишга 822/1419 йили киришилганлиги унинг «Муқаддима» қисмида қайд этилган (в. 76). Шу билан бирга, тарихчи Абдураззоқ Самарқандий «Зафарнома» 828/1424 – 25 йили ёзиб тугалланди, деб ёзади. Демак, китоб олти йил давомида ёзилган бўлади. Асар аниқ маълумотларга бойлиги ва юксак бадий

махорат билан ёзилганлиги сабабли, ўз даврида ҳам, кейинчалик ҳам доим назар-эътиборда бўлиб келди.

Максадимиз, Амир Темурунинг аждодлари ҳақида ёзиш бўлганлиги учун биз «Зафарнома» даги ана шундай хабарларга тўхтаб ўтмоқчимиз.

Иброҳим Султон «Зафарнома»ни ёзишга фармон берганида Соҳибкироннинг жанг-жадалларини ўқиган киши табиийки, унинг насл-насаби билан ҳам кизиқади, деган хулосага келган бўлиши керак. Зеро, «Зафарнома»га ёзилган каттагина кириш қисм — «Муқаддима» бунга исботдир. Унда Али Яздий шахзода Иброҳим Султон ушбу тарихда Амир Темуру насаби то Одам-Атогача етказилишини талаб қилганлигини таъкидлаб ўтади. Шу сабабдан, «Муқаддима»да мақсад бир мунча кенгрок қўйилган бўлиб, анча узоқ тарихий давр қамраб олиган. Али Яздий ушбу кириш қисмда Амир Темуру турк султонлари оиласидан ва улуг ҳоконлар хонадонидан эканлигини ҳисобга олиб, у сўз баёнини туркий султонлар шажарасига қаратганини ҳам эслатиб ўтган. Шу муносабат билан Чингизхоннинг сиёсий майдонга келиши, Ўрта Осиёни забт этиши, Чигатой улуси ҳукмдорлари ҳам тавсифлаб утилган.

Ҳозирги вақтда илм-фанда Амир Темуру аждодлари ҳақида ёзилган ишлар қисқа эслатмалар ва илмий мақолалардан иборат. Улар орасида А. З. В. Тўғон, Ж. Е. Вудс ва А. А. Семёнов мақолаларини кўрсатиш мумкин.

Маълумки, Амир Темуру аждодлари шажарасига оид маълумотлар қандайдир манбаларга таянган ҳолда ёзилгандир. Ушбу мавзуга оид манбаларнинг бир хили туркий-мўғул ёзма маълумотларидан иборат бўлса, бошқа бир қисmini араб алифбосида ёзилган асарлар ташкил қилади.

Туркий-мўғул манбалар жумласига «Мўғулларнинг яширин тарихи» (625—626/1228 йили ёзилган) номли асарни, шунингдек туркий султонлар шажараси ҳақида сўз борадиган турли манбаларни киритиш мумкин.

Мусулмон манбаларидан дастлабкиси машҳур олим Рашид ад-Дин Фазлуллоҳ ибн Имод ад-Давла Абулхайр Ҳамадонийнинг (645/1247—48—718/1318 йиллар) «Жомий ат-таворих» (700/1300—710/1310 йилларда ёзилган) номли асаридир. Тўрт катта қисмдан иборат бу қимматли манбанинг уч қисми умумий тарих ва охириги тўртинчи қисми («Сувар ал-ақолим») географияга оид бўлган. Халқлар тарихи мавзуси бу асарнинг иккинчи, айниқса, «Шуоби панжгоно» деб аталувчи учинчи қисмдан урин олган; туркий подшоҳлар шажараси ҳам ана шу учинчи қисмда берилган. «Жомий ат-таворих» кейинги даврларда ёзилган бир қанча тарихий, айниқса туркий султонлар шажарасига бағишлаб ёзилган асарлар учун бош манба вазифасини ўтади.

15- асрда туркий султонлар шажарасига Амир Темуру аждодлари ҳам илова қилинган асарлардан бири «Муизз ал-ансоб» дир. Унинг муаллифи Темурийлар саройи тарихчиларидан бири бўлса керак, деб тахмин қилинади. «Муизз ал-ансоб»да Рашид ад-Диннинг «Жомий ат-таворих» асаридаги туркий султонлар ҳақида ёзилганларга Амир Темуру аждодлари ва темурийлар хонадони тўғрисида маълумотлар қўшимча қилинган.

Амир Темур аждодлари ҳақида маълумот берувчи яна бир манба, бу Ҳофизӣ Абрунинг «Зубдат ат-таворих» асари. Ҳиротлик тарихчи Шаҳобиддин Абдуллоҳ ибн Лутфуллоҳ ибн Абдурашид (лақаби Ҳофизӣ Абру; вафоти 830/1427 й.) дастлаб Амир Темур хизматида бўлиб, кейинчалик Шохрух саройида таниқли тарихчи эди. Унинг «Зубдат ат-таворихи Бойсунғурий» («Бойсунғур тарихининг саралари») асарида Амир Темур ва Шохрух юришлари баён этилган. Бу асар муаллифнинг «Мажмаъ ат-таворихи султония» («Султонлар тарихи мажмуаси») номли тўрт жилдлик йирик тарихий асарининг (826/1423—830/1427 йилларда ёзилган) тўртинчи жилдидир.

«Зубдат ат-таворих»да Амир Темур аждодлари қуйидагича тавсифланган:

Султонлар султони Амир Темур қўрагон ибн амир Тарағой-нўён ибн амир Буркул ибн амир Илангиз-нўён ибн амир Ийжил-нўён ибн амир Қарачор-нўён ибн амир Суғу-сичон (Чечан) ибн амир Эрдамчи-нўён ибн амир Қачулой-нўён (Қочули) ибн Туманойхон (Туманакхон) ибн Бойсунғурхон ибн Қайдухон ибн Дутумманинхон ибн Буқоҳон ибн Будончархон (Бузунжархон) ибн Алонкуво, унинг насаби қуёш нуридандир.

Ҳофизӣ Абру ёзишича, шажаранинг Амир Соҳибқирон тармоғи Чингизхон аждодларидан Туманойхон (Туманакхон) фарзандларидан бошлаб ажралади. Жумладан, Қабулхон жаҳонгир подшоҳ Чингизхоннинг учинчи отаси ва унинг биродари Қачулой-нўён эса, амир Соҳибқироннинг саккизинчи отасидир. Барлослар қабиласининг номи ҳам Қачулой-нўёндан бошланган. Чингизхон ўзининг иккинчи ўғли Чигатойхонни Туркистон ва Мовароуннаҳр мамлакатларига ҳукмдор қилиб тайинлаганда, амир Соҳибқироннинг бешинчи отаси Қарачор-нўён унинг лашкарбошиси бўлган ва «амир ул-умаро» («амирлар амири») деган унвон олган. Кейинчалик Чигатой улусида ҳокимият учун ички низолар кучайиб кетганлиги сабабли, Қарачор-нўённинг фарзандлари ва қавм-қариндошлари Кеш вилоятига келиб ўрнашиб, шу ерда яшаб қолганлар; унинг авлодлари ўша вилоятни бошқарганлар. Мовароуннаҳр ҳукмдорлари ҳам уларнинг ана шу ҳуқуқини саклаб келганлар.

Ҳофизӣ Абру ўз маълумотларини Соҳибқирон аждодлари шажарасидан олганлигини таъкидлаб ўтади. Демак, у юқорида қайд этиб ўтилган «Муизз ал-ансоб»дан ҳам фойдаланган. «Зубдат ат-таворих»да Қарачор-нўённинг фарзандлари қўп бўлганлиги қайд этилиб, улардан ўн тўққиз ўғилнинг номини, шу ўғиллардан тарқалган кейинги авлоднинг машҳурроқларини санаб, айримларининг шажараси то ўзи яшаб турган давргача давом эттирилган ва уларнинг қандай мавкени эғллаб турганликлари ҳам ёзилган.

Жумладан, Қарачор-нўённинг олтинчи ўғли Ийжил-нўён бўлган ва унинг фарзандларидан бири Ийлангиз-нўён (Илангиз) эди. Бу нўённинг бир неча фарзандлари бўлиб, улардан бири Соҳибқироннинг бобоси Буркул-нўёндир. Унинг икки ўғли бўлган экан: бири — Балта (қўлэзмада ёзилиши ноаниқ, тахминий уқилди), иккинчиси — Тарағой нўён, яъни Амир Темурнинг отаси.

Тарағой-нўённинг тўрт ўғли ва икки қизи бор эди: ўғиллар — (Амир) Темур, Суюрғатмиш, Оламшайх, Жўги-нўён; қизлар — Қутлуг Туркон-ого, Шербийк-ого.

Ҳофиз Абру бу фарзандларнинг ёш жиҳатдан қайси бири катта ёки кичиклиги ҳақида аниқ ёзмаган. Лекин унинг, Амир Темур Шаҳрисабз ҳокимлигини эгаллади, деғанини ҳамда туркий халқларда одат бўйича катта ўғил ота ўрнида тахтга ўтиришини (бу ҳақда Шарафуддин Али Яздий «Зафарнома»да айтган) ҳисобга олинса, у ҳолда Амир Темур фарзандлар орасида энг каттаси бўлади.

Ҳофиз Абру ўз асарида Амир Темур аجدодлари ҳақида сўз юритиш билан бирга, Соҳибқироннинг илм аҳлига жуда катта эътибор берганлигини, тарихлар, ҳикоятлар, киссалар ва ривоятлар тингламоққа майли кўп эканлигини, тарих ва ансоб илмида, айниқса туркий, араб ва ажам халқлари ҳақида кенг маълумоти борлигини алоҳида таъкидлаб ўтади. Демак, айтиш мумкинки, ана шу даврда шажарага, жумладан, туркий султонлар шажарасига кўп эътибор берилганлигига маълум даражада Соҳибқироннинг бу соҳага бевосита қизиқиши ҳам сабаб бўлгандир.

Дарвоқе, Соҳибқирон аجدодлари ҳақида 15- аср бошида Ҳусайн ибн Али Шох томонидан бир чизма берилганлиги ҳам маълум.

Демак, Шарафуддин Али Яздий «Зафарнома» асарининг «Муқаддима» қисмини ёзишда Рашид ад-Диннинг юқорида қайд этилган асарларидан, шунингдек, туркий манбалардан ҳам фойдаланган. Агар «Муизз ал-ансоб»нинг 830/1426—27 йили Шохрухга тақдим этилганлигини ва Ҳофиз Абру «Зубдат ат-таворих» асари 826/1423—830/1427 йиллар давомида тузилганлигини эътиборга олинса, у ҳолда Али Яздий «Зафарнома»си вақт жиҳатдан бир мунча олдинроқ (822/1419—828/1424) ёзилган бўлиб чиқади. Али Яздийнинг ўзи «Муқаддима»да ханузгача бундай асар ёзилмаганини таъкидлаб ўтганлиги ҳам ушбу хулосани тасдиқлайди.

Амир Темур аждодлари шажарасининг битик, яъни тошга уйиб ёзилган ёдгорлик шаклидагиси ҳам бизгача етиб келган. Бу Самарқанддаги машҳур Гури-Амир мақбарасидаги Амир Темурнинг қош тош (нефрит)га битилган остки ва мрамарга уйилган устки қабр тошларидаги ёзувлардир. Уларнинг арабча матни ва рус тилига таржимасини таникли шарқшунос А. А. Семёнов илмий мақола тарзида эълон қилди (1948 йил).

Қош тошни Улугбек қуйдирганлиги битикнинг узида қайд этилган, у тошни 828/1425 йили Муғлистондан, уша улкага қилган юриши чоғида олиб келган эди. Устки мрамар тош ҳам айнан бир вақтда қуйилган, дейиш мумин, чунки тошлардаги битиклар мазмун жиҳатдан деярли бир хил. Ушбу тошлардаги битикларда Амир Темур аждодлари шажараси қуйидагича келтирилган:

«Амир Темур кўрагон ибн амир Тарағой ибн амир Буркул ибн Илангиз ибн амир Ййжил ибн амир Қарачор-нуён ибн амир Суғу-чечан ибн амир Эрдәмчи-барлос ибн амир Қочули ибн амир Туманай». Шундан сўнг шажара Чингизхон номи билан давом этади:

«Чингизхон ибн амир Ясугай-баҳодир ибн амир Буртон-баҳодир ибн амир Қабулхон ибн амир Туманай ибн амир Бойсунгур ибн амир Қойду ибн амир Тутумманин (Дутумманин) ибн амир Буго ибн амир Бўзунжар; «Дутумманинхон», бул аслзоданинг отаси қимлиги номаълум, онаси эса Алонқуво булган; ривоятга кўра, бу ҳолат хиёнат қилиш

бўлмай, балки ҳақиқий нур воситасида юз берган ва у (нур) Оллоҳнинг шери Али ибн Абу Толиб авлодига мансуб бўлган».

Битикдаги шажаранинг охириги жумласи, яъни Али номи билан боғлиқ ривоят Ҳофиз Абрунинг юқорида қайд этилган «Зубдат ат-таворих» асаридаги шажарада ҳам, шунингдек, Али Яздий «Зафарнома»си матнида ҳам йўқ, демак у тошга битик ўйилган пайтда қўшимча қилинган. Шу билан бирга, битикни тузишда юқорида санаб ўтилган ёзма манбалардан фойдаланилгани аниқ.

«Зафарнома» муаллифи томонидан Амир Темур ота-боболарини аниқлашдан кўзланган яна бир мақсад, Соҳибқироннинг султонлар хонадонига мансуб эканлигини исботлаш бўлган. Бу ҳақда китобнинг асосий қисмида Амир Темурга бағишлаб ёзилган мадҳиянинг охириги сатрларида уқиш мумкин:

Шундай Соҳибқирон шуҳрати билсанг,
Насаби ҳақида гар суриштирсанг.
Отадан отага то Одам-ато
Бори шохлик тахти узра қуймиш пой.

Тарихчи Ҳофиз Аbru ҳам Амир Темурнинг аجدодлари ҳақида сўз юритар экан, улар улуғ амирлар ва номдор султонлар эди, деб таъкидлайди.

«Муқаддима»даги маълумотлар кейинчалик ҳам ушбу мавзуда асарлар ёзишга тўртки бўлди. Жумладан, Улугбекнинг «Тарихи арбаъ улус» («Тўрт улус тарихи») асари тўла тўқис ана шу «Муқаддима»га таяниб ёзилган. Абдулғозий Баҳодирхон (1603—1664 йиллар) «Шажарайи турк» асарида: «Шарафуддин Яздий «Зафарнома»нинг «Муқаддима»синда айғиб утурур»¹, деб ана шу манбадан фойдаланганини аниқ равшан таъкидлаб ўтади.

Шарафуддин Али Яздий «Зафарнома» асарининг «Муқаддима» қисмидан берилган қуйидаги таржима парчада Амир Темур аجدодлари мавзуга дахлдор лавҳаларгина олинди, қискартирилган матнлар изоҳлаб ўтилди. Таржимон изоҳлари ва қўшимчалари қуюқ ҳарфлар билан ёки кавс ичида берилди. «Зафарнома»даги Амир Темур аجدодлари ҳақидаги маълумотлар ўзбек китобхонлари учун Темурийлар даври ёзма меросини, умуман туркий халқлар тарихини урганишда фойдадан ҳоли бўлмас деган умиддамиз. Форс тилидан ўзбек тилига қилинган ушбу таржима Шарафуддин Али Яздий «Зафарнома»сининг Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институти хазинасида сақланаётган нодир нусхалардан бири (№ 4472) асосида амалга оширилди².

¹ Абдулғозий. Шажарайи турк. Нашрга тайёрловчилар Қ. Муниров, К. Маҳмудов, Т., 1992, 17-бет.

² Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. (фотофаксимил нашр). Нашрга тайёрловчи, сўзбоши, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи А. Ўришбоев. Т., 1972.

МУҚАДДИМА

Китоб аввалида (1 б — 15 б варақлар) Оллоҳ зоти ва Муҳаммад пайғамбарга ҳамду сано; Амир Темур, Шоҳрух ва Иброҳим Султон шаънига мактов; «Муқаддима»ни ёзишдан мақсад; тарихни урганишнинг аҳамияти; оламнинг яратилиши ва тузилиши; пайғамбарлар ҳақида қисқа сўз; Одам-атонинг яратилиши ва ундан тарқалган авлод; Нух пайғамбар тарихидан иборат лавҳалар берилган. Ундан сўнг матн қуйидагича давом этади.

(в. 15 б) «Олам аҳлининг аксари Нух наслидандурлар, унга ва уларнинг ҳаммасига Оллоҳнинг раҳмати бўлсин. Ушбу сабабдан уни Одами соний¹ (ҳам) атайдилар. Унинг тўрт ўгли бўлган: Ёфас, Сом, Ҳом, Канъон ... (Сом, Ҳом ва Канъон ҳақида қисқа хабар берилган).

Ёфас ибн Нух,— уларнинг ҳар иккаласига (Оллоҳнинг) саломи бўлсин,— баъзилар айтадиларким, у (Оллоҳ томонидан) юборилган пайғамбардир. Унинг саккизта ўгли бўлган экан: биринчиси — Турк, иккинчиси — Хазар, учинчиси — Сақлоб, тўртинчиси — Рус, бешинчиси — Матсак, олтинчиси — Чин, еттинчиси — Камори ва уни Каймол ҳам дейдилар, саккизинчиси — Ториҳ. Искандар Зулқарнайн² у (Нух) нинг тўртинчи ўгли авлодларидан бўлган.

Туркистон мамлакатининг ҳар бир ўлкасини унинг фарзандларидан бирининг исми билан атаганлар. Нухдан — унга (Оллоҳнинг) саломи бўлсин,— сўнг бу жамоа бир қанча йиллар Бобил шаҳрида³ яшаган. Тунларнинг бирида ҳар бир гуруҳ бошқа-бошқа тилда сўзлашадиган бўлиб қолди ва бир-бирларининг тилларига тушунмас эдилар. Шундай қилиб, улар ночор бир-бирларидан ажралдилар ва тарқалиб кетдилар; ҳар бири бир жойга бориб ўрнашди, у ерда уларнинг насли қупайди ва ўша вилоят уларга мансуб бўлиб қолди...

Қисқаси, Ёфасни туркларнинг отаси (Абу-т-турк) атайдилар, Сомни — ажамнинг отаси (Абу-л-ажам) ва Ҳомни эса ҳиндларнинг отаси (Абу-л-хинд) дейдилар.

Нухнинг энг катта ўгли Ёфасдир ... (Ёфаснинг шарқ томон юриб ўша ерларда ўрнашиб қолганлиги кайд этилган).

(в. 16 б) Сўнгра эл кенгаш қурдилар ва Ёфас ўгли Туркни узларига бошлиқ қилиб сайладилар. Турклар уни Ёфас-ўғлон дер эдилар. У Ёфас фарзандларининг энг тўнғичи бўлиб жуда оқил, одобли ва ҳунарманд эди. (Ёфас-ўғлон) отасининг юртини бошдан оёқ кезиб бир яхши жой топди, уни Салангой⁴ атайдилар, у ерда суви илиқ бир кичик дарё бор, тоғ ва чучук сувли булок қўп. (Ёфас-ўғлон) ўша жойда яшай бошлади ва улўғ тангрига шукрона қилди. Ўтов қуриш унинг ихтироларидан, турклар орасида мавжуд лақаблар унинг томонидан (берилган). У одил ва камолотли подшоҳ эди, элга қўп саховат қиларди ... (Унинг фарзандлари ҳақида ёзилган).

(в. 17 а) Накл қилурларким Ёфас-ўғлон Каюмарс билан ҳамаср экан. У турк подшоҳларининг, Каюмарс эса ажам подшоҳларининг аввалгиси бўлган...

Келтирган парчадан маълум бўладики, туркий халқлар деганда тарихан анчагина кенг тушунчани тасаввур этмок

лозим. Али Яздий ҳам бу катта мавзунинг фақат ўз мақсади, яъни Амир Темурга дахлдор қисми ҳақида ёзади. У дастлаб, бир қанча туркий подшоҳлар (Алмажнахон, Дебодқўйхон, Кўкхон, Алинжахон) тўғрисида қисқа маълумот беради. Алинжахон подшоҳлиги ҳақида қуйидагилар ёзилган.

(в. 17 б) У (Алинжахон) эгизак ўғилли бўлди ва уларнинг бирига Тотор, иккинчисига эса Мўғул деб от қўйди. Ҳар иккала ўғил улғайдилар ва вилоятларни бошқариш даражасига етдилар. Уларнинг отаси қариб-қартайганида мамлакатни ўғилларига тақсимлаб, ярмини Тоторга ва (иккинчи) ярмини Мўғулга берди. Ота вафотидан сўнг ўғиллар ахилликда эл-юрт сўрадилар. Улар тотор ва мўғулдан иборат икки тармоқ эдилар.

Муаллиф тотор табақаси ҳақида қисқа маълумот бериш билан чекланиб, асосий мавзуга, яъни мўғул табақаси тавсифига ўтади:

МЎҒУЛ ТАБАҚАСИ ҲАҚИДА СЎЗ

«Мўғул тармоғи тўққиз киши эди; уларнинг дастлабкиси Мўғулхон ва сўнггиси Элхон бўлган ва тўққизни ушалар сонидан олганлар. Бу ҳақиқатга яқин, чунки мартабалар орасида сон жиҳатидан тўққиздан ортиқ бирорта ҳам мартаба йўқ.

Мўғулхон подшоҳлиги. Мўғулхон мамлакатнинг узига қарашли қисмида ҳукмронлик қила бошлади, қудратли ва шавкатли эди; салтанатни шундай бошқардики, эл эътиқоди ва розилигини қозонди. (Ниҳоят) бу фоний оламдан кўз юмди. Унинг тўрт ўғли бор эди: Қорахон, Озархон, Гурхон ва Ўзхон.

Қорахон подшоҳлиги. Қорахон Мўғулхон фарзандларининг энг каттаси эди, отаси ўрнига (тахтга) ўтирди ва эл сўраш билан машғул бўлди. У Қорақурумда икки тоғ бағрида, уларни Уртоғ ва Куртоғ (в. 18 а) атайдилар, яйлов ва қишлоғ тарзида яшарди.

Назм:

Қорақурум ёнида тўп бўлдилар,
Икки тоғнинг орасига кўндилар.
Уртоғ ва Куртоғ¹ ҳар иккисини номи,
Улар яйлов-қишлоқнинг мақоми.

Мўғуллар Қорахон замонида куфр ва ширк (йўлида) шундай маҳкам эдиларки, масалан, агар фарзанд куфрда мустаҳкам, қаттиқ турмаса, ота уни жазолайди, то шу даражадаки, (ҳатто) қатлга етказиши ҳам мумкин эди ва (бунда) отанинг фарзандга бўлган меҳру шафқати ҳам эътиборга олинмасди. Қорахон подшоҳлик қилиб эл сўраётган даврида, унинг катта хотини бир ўғил тугди, жуда чиройли ва мақбул. У уч кеча-кундузгача онасини эммади, она эса ҳар тун боласини тушида кўрарди, ва (боласи) унга шундай дерди: «Эй она, то мусулмон бўлмагунингача ва тангрига сизинмагунингача² сени эммайман». (Шоҳ) хотини бу тушдан ваҳима ва кўрқувда эди. Унида мусулмон бўлишдан кўрқарди, яширинча имон келтирди ва боласини эмизди.

Бола бир ёшга тулганида жуда чиройли булган эди.

Назм:

Хуснига нигоҳин ташласа ҳар ким
Куёш ва ой мактовидан қолар жим.
Худо меҳри қалбида булгани учун
Тула-туқис эди obu гили бутун.

Ўша замонда муғулларда шундай удум бор эдики, то фарзанд бир ёшга тулмагунича унга от қўймасдилар. Алқисса, Қорахон хилватгоҳга кирганида она ёнида бешикда тулин ойдек ўғилни кўрди. У шодликдан (элга) тўй берди. Ўша базмда амирлар ва (улус) улуғлари олдида хотинига шундай деди: «Ўғлимиз бир яшар бўлди, унга қандай от қўямиз?» Бир яшар бола бешикда тилга кирди ва аниқ сўзлаб деди: «Менинг отим Ўғуздир».

Назм:

Бир ёшдаги бола шунда бошлаб сўз,
Деди, номим бўлсин менинг Ўғуз.
Тутиб қулоқ эл бола сўзлашига,
Таажжуб қолдилар бундай ишига.
Дунёда бу ажиб айтнинг ким кўрмиш,
Ки бир ёшли фарзанд сўзлаб, эшитмиш.

Сўнгра унинг исмини ўшандай аташга қарор қилдилар. (Ўғуз) балоғат ёшига етганида Қорахон ўз укаси Гурхоннинг кизини унга олиб берди. У жуда соҳибжамол, латофатли, тулин қиз эди, бироқ ислом динида бўлмагани сабабли, Ўғузхон уни ҳуш кўрмасди, ундан бўлак ётарди ва илтифот қилмасди. Отаси кўрсаки, Ўғузхоннинг қизга майли йўқ, (ўғлини) ўта азиз тутиб суйганлигидан, (унга) кейинги биродари Озархоннинг кизини олиб берди. У (қиз) ҳам ислом динида бўлмаганлиги сабабли, Ўғузхон (уни) улфат тутмади. Шунинг учун ота доим хафа ва ғамгин эди, (энди Ўғузхоннинг) учинчи (в. 18 б) амаки-си — Ўзхоннинг кизини сўрашни ўйларди. Буни қарангки, бир куни Ўғузхон овдан қайтаётиб йўли Ўзхон уйи томонга тушиб қолди.

Назм:

Қизни кўрди ариқ бўйида ул он,
Кир ювувчи улус ичра хиромон.

Ўғузхон нигоҳи унга тушиб, деди: «Агар менинг сўзимни эшитсанг ва ислом динига (киришга) ваъда берсанг, мен сени хоҳлагум ва жондан ҳам яхши кўргумдир».

Назм:

Тинглаб йигитдан ҳуш хабарни қиз
Онт ичиб, шивирлаб очди оғиз:
Сенинг гар бўлсам айтганинг қилгум,
Сўзинг, фармонингни қулоққа илгум.

Ўғузхон унинг сўзларини эшитгандан сўнг кўнглидагини отасига айтди ва ота ул кизни ўғлига олиб берди. Ики уртада буюк мухаббат юзага келди, (йигит) доим у билан бўларди, бошқаларга нлтифот кўргазмас эди; бошқа (хотин)лари рашк қилдилар. Бир кун Ибн Ҳалфон овга кетганида, Қорахон базм тузиб ўғлининг хотинларини ҳам чорлади ва улардан ҳол-аҳвол суради. Хотинлар, дастлаб, Ўғузхон ва унинг мусулмон бўлгани ҳақида сўнгра, уларни ҳам мусулмон қилмоққа ундаганлиги, бироқ улар кўнмаганликлари, учинчи хотин эса мусулмон бўлганлиги учун уни яхши кўришини бирма-бир айтиб бердилар.

Назм:

Кирмагунча бизлар унинг динига,
Учрадик адовату кинига.
Учинчини суйиши шундандур,
Унга ҳамроз, ҳамроҳ ва ҳамдиндур.

Қорахон бу сўзларни эшитиб титроққа тушди, қариндошларига ва (ўша ерда) ҳозир бўлганларга ўғлини жазога маҳкум, деб эълон қилди.

Байт:

Бизнинг дин-удумдан бош тортди, демак
Қилич бирла бошини узмоқ керак.-

У буюрди, қўшин ва жангчилар тўпландилар, ўғлини ўлдирмак учун овлоқ томон йўл олди. Мусулмон хотин бу ҳолни англаб, (зудлик билан) эрини хабардор қилди. Ўғузхон (бўлиб ўтган воқеадан) огоҳ бўлгандан сўнг, жангга ҳозирлик кўрабошлади.

Назм:

Овлоқда тўқнашдилар икки қўшин,
Ўғуз аниқ билди жанг қилишин.
Сипоҳлар от сураб бир-бирига ёв,
Гўёки темирдан қуйилар олов.

Қорахон (жангда) катта талафот қурди, қўшинлари қочмоққа юз тутди. (Улус) улуғлари, саркардалари Ўғузхон қошига келиб бош эгиб мусулмон бўлдилар, Ўғузхонга (содик бўлмоқликка) қасамёд қилдилар ва подшоҳлик унга муқаррар бўлди.

ЎҒУЗХОН ПОДШОҲЛИГИ ҲАҚИДА СЎЗ

Ўғузхон шон-шавкатли ва олийҳиммат подшоҳ эди. У бутун сипоҳ, сарой аҳлини ва ўз тарафдорларини ислом динига киритди. Етмиш уч йил давомида амаки ва тоғалари ҳамда уларнинг тобелари билан жанг қилди. Ниҳоят (в. 19 а) уларни эл-юртдан қувғин қилди, ҳаммасини тарқатиб юборди. Улар ул ерлардан машрик томонга қочдилар, Чин улқасига кетдилар ва тотор подшосига паноҳ излаб бордилар. Тотор подшоҳи уларни қўллаб-қувватлади ва (биргаликда) Ўғуз устига қўшин

тортдилар, (бирок) Ўғузхон (шон-шавкатидан) уларнинг кўнглига ваҳима на кўркув тушди ва қочиб кетдилар. Ўғузхон улар ортидан қувлаб то Чин улқасигача борди ва у иқлимни ҳам эгаллади. Натижада тотор ва мўғул эл улуси Ўғузхонга эл бўлдилар, у эса барчасига ҳоким бўлди. Талош шаҳри" ва Сайромдан то Бухоро чегарасигача (бўлган ерларни) ўз қўл остига олди, у (епдаги) барча кофирларни исломга киритди.

(Ўғузхон) ҳар бир шаҳар ва ноҳияга биттадан амир ва ҳоким тайинлаб юборди. (Ўзига) олтин ва жавоҳир (билан безатилган) бир утов тиклади; хисравона базм, шоҳона туй берди, (унда) жами амирлару улуғларни сийлади ва кадрлади.

Байт:

Кушинга улашди олтин, тўн, жом
Бекарор дилларга бериб ором.

Ислом дини ва туркий халқлар туриш-турмуши ривожига сабабчи бир қанча қонунлар яратди; Жамшид аҷам подшоҳлари орасида (қандай бўлса), Ўғузхон ҳам (турк) подшоҳлари орасида шундай эди.

ЎҒУЗХОННИНГ ТУРК ҚАВМЛАРИГА ЛАҚАБ БЕРИШИ

Ўғузхон турк элатларига лақаблар қўйди ва (улар) ҳозиргача уша лақаблар билан аталадилар. Чунончи: уйғур, қонгли, қипчоқ, қорлиқ, халаж ва Ҳ. к.

Уйғур (сузининг) маъноси қушилмоқ, бир-бири билан аҳдлашмоқ-дир. Ул тоифа жангда Ўғузхонга ёрдам берганлиги учун (Ўғузхон) уларни уйғур деб атади.

Қонгли. Ўз вақтида Ўғузхон жангда жуда кўп ўлжа қўлга киритган эди, бирок уларни олиб кетишга қўчлари етмади. Жангчиларнинг ишни кўзини биладиган бир түпи арава ясаб у ўлжани осонлик билан ташиди. Улар ўз фаҳм-фаросатлари билан арава ясаганликлари учун (Ўғузхон) уларга қонгли деб лақаб қўйди, (чунки) мўғуллар аравани қонгли дейди.

Қипчоқ. Ўғузхон жангларнинг бирида, (аниқроғи) ит-бароқ (уруғи билан бўлган) жангда енгилди ва қочиб икки дарё оралигидаги оролга бориб тушди. Қўшини орасида бир ҳомиладор аёл ҳам бўлиб, унинг эрини жангда ўлдирган эдилар. Аёлда тулғоқ бошланди, (ночор уша ердаги) танаси қавак бўлиб қолган бир дарахт ичига кириб кўзи ёриди. Ўғузхон бу воқеани эшитганда, аёлнинг аҳволига раҳми келди. Боланинг отасини биз сабаб бўлиб ўлдирдилар ва у етим қолди, деб уни (Ўзига) фарзанд (в. 19 б) қилиб олди ҳамда болага Қипчоқ деб исм берди. Қипчоқ сузи асли қибуқ (сузидан) келиб чиққан, яъни танаси говак дарахт, демақдир.

Байт:

Энди қипчоқ қавмини бошдин оёқ,
Ўша бир ўғулдан олурлар санок.

Ўғузхон ун етти йил ўтгандан сўнг ит-бароқ қавми устидан ғалаба

қозонди ва Эронни эгаллади. Бир қанча вақтдан кейин Ғузхон Туронга қайтди ва (бу ерда) душманлар яна бош қўтарганлигидан хабар топди. У ўзига ўғил қилиб олган Қипчокқа қўл остидагилари билан отланиб Момоқ атрофида чегарани қўриклашни буюрди. Қипчок фармонга мувофиқ жўнади, у ерга бориб ўрнашди ва уша ерда қолиб кетди.

Қорлиқ. Ғузхон (отининг жиловини) Ғур ерларидан Турон улкаси томон бурди. Қиш жуда совуқ эди, дашту чўлни бутунлай қор қоплаган, буюрдиким ҳеч ким қўшиндан ортда қолмасин. Қалин қор ва қаттиқ совуқ бўлгани сабабли жангчилардан баъзилари ортда қолди. Ғузхонга бу ҳол маълум бўлгач, (уларни олдига) қорлади ва сўроқдан сўнг ортда қолганларни *қорлиқ* деб атади.

Байт:

Қимки қорлиқлардан бўлса асли,
Ўшалар унинг тугилган насли.

Халаж. Ғузхон мамлакатларни забт этишга черик тортган чоғида ҳеч ким қўшиндан ортда қолмасин, деб буюрди. Бир кишининг хотини фарзанд кўрди, аммо дармонсизликдан (унинг) сути йўқ эди. (У киши) чўлда тустовуқ тутиб олган чиябурини кўриб қолди, унга бир ёғочни олиб улоқтириб тустовуқни тортиб олди ва хотинига қабоб қилиб берди. Аёл уни егандан сўнг (кўкрагида) сут пайдо бўлди ва боласини эмизди.

Назм:

Бу ишдан у киши бир оз тин олди,
Бироқ Ғузхон уни билиб қолди.
Деди ранжиб, биров туғса хотини,
Нега четга тортади отини.
Ул кишини подшоҳ халаж атади.
Маъноси: «Хотин кўрикчиси», эди,

Ғузхон бутун улусга юрту қорва ва яйлов ҳам кишлов (учун) жой ажратиб берди.

Назм:

Сен буларнинг борини турклардан бил
Шу йўсинда номлари бўлмиш ҳар хил...

(Ғузхон ўз юрти Куртоққа қайтиб элга тўй берганлиги ҳикоя қилинган)

(в. 20 а) Ғузхоннинг олтита ўғли бор эди. Учта катта ўғил ва учта кичик ўғил. Учта каттаси — Кунхон, Ойхон, Юлдузхон; учта кичиги — Кўкхон, Тоқхон, Тангрихон.

Назм:

Ғуз ушбу туйда еру мол берди,
Ҳар олти ўғилга суюрғол берди ...

ЎЎУЗХОННИНГ ЎЗ ФАРЗАНДЛАРИГА (МАНСАБ) ТАЙИНЛАГАНИ ҲАҚИДА

Ўғузхоннинг ўғиллари бир куни тулланиб овга чиқдилар. (Улар) овда битта ёй, учта тилла ўқ топиб олдилар ва Ўғузхонга келтириб бердилар. (Подшоҳ) уччала катта ўғилларига ёйни ва кичик ўғилларига эса учта ўқни (булиб) берди. Катта ўғиллар ёйни уч қисмга бўлдилар. Шу сабабдан уларни *бузуқ*, кичик (ўғилларини эса) *уч ўқ* атадилар. (Шу билан бирга), бузуқларнинг ҳукми уч ўқларникига қараганда юқорирок бўлсин, деб қарор қилдилар, чунки ўқ элчиликни ва ёй подшоҳликни англатади.

Байт:

Ўқ элчи-ю ёй шоҳга юрар,
Элчи подшоҳдан куйида турар.

Унг қул (томон)ни, қайсиқим араблар *ма й м а н а* ва туркийда уни *буронгор* дерлар, бузуққа берди. Сул қул (томон)ни, қайсиқим араблар *майсара* ва туркийда *жувонгор* дерлар, уч ўққа бириктирди, токи, ҳар бир киши ўз йўл-йўригини англаб олсин. Яна уша мажлисда шоҳ, унинг вафотидан сўнг салтанат тахти-ю хонлик бузуқ қавмига бўлсин, деб насият қилди ва кўп ўтмай (жони) тангри даргоҳидан ўрин олди.

Ўғузхондан сўнг, унинг авлодлари — Кунхон, Ойхон, Юлдузхон, Минглихон, Тангрихон, Элхон, Юлдуз подшоҳлик тахтида ҳукм сурганликлари ҳикоя қилинади ва Бўзунжарлар давлати ҳақида бир мунча кенгрок тўхтаб ўтилган:

(в. 22 а) БЎЗУНЖАРЛАР ДАВЛАТИНИНГ ТАШКИЛ ТОПИШИ ВА УЛАРНИНГ АҲВОЛИ

Бўзунжар Алонқувонинг ўғли, Алонқуво эса Юлдузнинг қизи — Жўбинадан (туғилган) эди, қиёт уругидан; ҳусну жамол ва иффату камолда тенгсиз бир малика эди.

Назм:

Барлос уругидан насаби ўзи,
Сочлари туғилган, ой мисол юзи.
Чиройда тенги йўқ, кўрганда киши,
Ҳайрат бармоғига қадалар тиши.
Лаблар сўз очганда жон атў қилур,
Юзлар тиниқлиги руҳ пайдо қилур.
Икки тарам сочдан таралар анбар,
Кўзлари сузилган кофирдан асар.
Ҳалқадек буралган икки зулфи бор,
Икки кўзи жоду уйкуга ҳумор.
Гули сунбулдан олмиш тароват,
Сунбули гулдан топмишдур зийнат.
Юзини кўрган киши дер, бу ой,

Тангри санъати очмишдир чирой.
Буйи олдида сарв ҳам лол эрур,
Ўтираолмас, тик беҳол эрур.

Уни амакисининг ўғли Дивун-Боёнга турмушга чикардилар, у мўғулларнинг ҳокими ва хони эди. Ул (хотин)дан икки ўғил туғилди: бири — Илгиди, иккинчиси — Илчигди. (Алонкуво) эри вафотидан сўнг ҳокимиятни бошқариш ва фарзандларини парвариш қилиш билан машғул бўлди. Ўшандай ҳолатда тангри иродаси билан шундай бўлдики, бир куни ул (хуснда) тенгсиз малика тушакда дам олиб чўдраб ётганда ногоҳ ул коронгу уйга ёруғлик тушганини кўриб қолади. Ёруғ нур унинг оғзига кириб кетди ва у узида ҳомиладорлик ҳолатини (в. 22 б) сезди. Чунки Марям Имрон қизи¹⁰ Жаброилнинг дами билан, ҳеч қандай отасиз¹¹ ҳомиладор бўлган. Ҳар иккаласи ҳам тангри қудратидан ва гаройиб (воқеа) эмас.

Байт:

Гар Марям киссасини эшитган бўлсанг,¹²
Алонкувода ҳам шундай бўлган дерсан.

Аммо эл ва унинг қўл остидагилар бу ҳолатга ишонмадилар, уни инкор қилиб маломат тоши ота бошладилар. (Шунда) Алонкуво элнинг улуғлари ва оксоқолларини ҳузурига чорлаб деди: «Улуғ тангри менга гувоҳ ва поклигимдан огоҳ эрур. Агар сизларда бирор гумонлик бўлса, менинг утовимга келинлар ва бу сир равшан бўлғай. Улар бир неча кун бу ҳолатни кузатдилар ва аниқладиларки, ўтов туйнугидан бир нур кириб чиқиб турарди. Шундан сўнг улар кўнглида туғилган шак-шубҳа тарқади ва тилларини маломат қилишдан тийдилар.

У (Алонкуво) кўзи ёриб уч ўғил кўрди, (Улардан) бирига Йўқи-Қатиган исм қўйди ва қатиган уруғи унинг наслидандир; иккинчисини Бу-Қожи-Солжи (атади) ва солжиют унинг наслидандир; учинчисига Бўзунжар (ном берди), қайсиким энг кенжаси эди ва бутун турк султонлари ундан келиб чиққан. Жами мўғул хонлари (ҳам) унинг наслидан. Бу уччала ўғилнинг наслини, уларнинг пайдо бўлишига нур сабаб бўлганлиги учун, нийрун дейдилар. Дивун-Боёндан бўлган ул икки ўғилнинг наслини дуралгин дерлар ва улар насабда нирундан пастроқ турадилар. Бўзунжарнинг дунёга келиши Абу Муслим Марвазийнинг¹³ хуружи вақтида бўлган.

БЎЗУНЖАР-ҚООННИНГ ПОДШОҲЛИГИ

Бўзунжархон, қайсиким, Чингизхоннинг туққизинчи бобосидир, ва ҳазрат Сохибқирон (Амир Темури)нинг ўн тўртинчи бобосидир, (тез орада) оқ-қорани ажратадиган бўлди ва раби ал-аввалнинг бошида¹⁴ салтанат тахтида балқиди, ул мамлакатни бутунлай эгаллади. Узоқ муддат эл-улус сўраб келган тотор ва бошқа уруғлар амирлари унинг хизматиға бел боғлаб турдилар, буйсуниб итоат қилажакларини айтдилар ва уни қоон деб тан олдилар.

Мўғуллар уйвонга кўп ҳам эътибор беравермайдилар, муболага ва такаллуф қилмайдилар. Кимки хонлик тахтига ўтирса, унинг (номига) хон ёки қоон деган сўзлардан бирини қўшадилар. Мўғул қўшини оз-кўпга қўнувчи ва қийинчиликларда сабрлидур.

Бўзунжардан сўнг Буқохон, Дутумманинхон, Қайдухон ва Бойсунғурхон ҳақида лунда ҳикоя қилинган. Кейинги подшоҳ Туманохон Бойсунғурхон ўғли ҳақида сўз кетганда бир қизик ривоят ҳам берилган:

(в. 24 а) ТУМАНАХОН ПОДШОҲЛИГИ ҲАҚИДА СЎЗ

Туманохон отасининг тожу тахтини эгаллади. Подшоҳлик қилиш қонун-қоидаларини янгиллади, хонлик шон-шавкати-ю, овозаси узок ўлкаларгача тарқалди.

Назм:

Подшоҳлик даврини сурди бахтиёр,
Ота чирогини ёқди у такрор.
Қасб эгиб аждодлар удумини,
Қайвонга¹⁵ кўтарди ота номини.

Ўша атрофдаги бир неча мамлакат (унга бўйсуниб) подшоҳлик мероси ортди. Ул замонда Туркистон мамлакатида Туманохондан шавкатлироқ подшоҳ бўлмаган. Унинг икки хотини бор эди; биридан етти ўғил, иккинчисидан эса икки — эгизак ўғил кўрди. Эгизаклар мардлик ва барқамолликда ҳамма ога-иниларидан зиёда эдилар; (в. 24 б) бирини Қабул, иккинчисини Қочули аташарди. Қабул Чингизхоннинг учинчи бобоси ва Қочули эса ҳазрат Соҳибқирон (Темур)нинг саккизинчи бобоси бўлган.

ҚОЧУЛИНИНГ ТУШ КЎРИШИ ВА ТУМАНАХОН УНИ ТАЪБИР ҚИЛГАНЛИГИ ҲАҚИДА СЎЗ

Тушлардан бирида Қочули (шундай) туш кўрди. Қабулхоннинг қўйнидан бир юлдуз учиб чиқди, (бир оз) қақнаб тургач, сўнди. Сўнгра яна бир юлдуз чиқди ва сўнди. Учинчи марта бир юлдуз (учиб) чиқди ва ботди. Тўртинчи марта унинг қўйнидан бир порлаб турган юлдуз чиқди ва у бутун оламни ёритиб турарди. Порлоқ юлдуздан бир неча юлдузлар ажралиб чиқди ва улардан ҳар бири бир ўлкага ёруғлик ва нур таратиб турарди. Ул ёруғ юлдуз кўринмай кетгандан кейин ҳам теварак-атроф бир текис ёруғлигича қолаверди. Уйқудан уйғониб курса, ҳали кечанинг учдан бири бор экан. Тушининг таъбири устида бир лаҳза уйланиб қолди ва шу ҳаёл билан яна уйкуга чўмди. У яна туш кўра бошлади. (Энди) ўзининг қўйнидан (бир) юлдуз учиб чиқди ва сўнди; бошқаси чиқди, сўнди; учинчи марта ҳам бир юлдуз чиқди ва сўнди; етти марта шундай бўлди. Саккизинчи маротаба эса бир катта юлдуз балқиди, у бутун шоҳлик ва дунёга нур-зиё таратиб турарди. Ундан бир неча кичик юлдузлар ажралиб чиқди, ҳар қайсиси бир ўлкани ёритди. Ул улкан

юлдуз мағриб нуқтасигача етиб сўнғач, ундан ажралиб чиққан (юлдузлар) порланишда давом этдилар.

Қочули ул туш гулгуласи билан уйғониб кетди, қараса айни тонг чоғи экан. Ушал кун отасини танҳо топиб ўзн кўрган аввалги ва кейинги тушларни унга баён қилди. Туманохон ул тушдан хурсанд бўлди ва тўнгич ўғли Қабулхонни олдиға чорлаб, ундан (Қочулидан) тушни яна бир бор сўради, у тушни отаси ва акасиға айтиб берди.

Давлат арбоблари илҳомли бўладилар,— деган ҳукмға мувофиқ, Туманохон ҳар иккала тушни ҳам таъбир қилди ва деди: «Биринчи тушнинг таъбири шулдирким, Қабул (авлоди)дан бирин-кетин уч шахзода хонлик тахтида ҳукм сургайлар. Бирок, уларнинг ортидан, (яъни) тўртинчисида бир подшоҳ дунёға келади ва у оламдаги мамлакатларни эгаллайди.¹⁶ Ундан фарзандлар бўлади ва у узоқ-яқин (ерларни) уларға бўлиб беради, ҳар бирини бир мамлакатға хон қилиб тайинлайди. У дунёдан кўз юмгандан сўнғ, салтанати маълум муддат фарзандлари қўлида бўлиб туради.

Иккинчи тушнинг таъбири шундайки, сенинг¹ наслингдан етти авлод бирин-кетин дунёға келиб, улар (в. 25 а) подшоҳға воситачилик қилиб утадилар. Аммо, саккизинчи марта, яъни ул буюк юлдуз балкиган ҳолат (таъбири шулки), бир киши сенинг наслингдан жаҳонгирлик қилгай^{1а} ва кўп мамлакатларға подшоҳ бўлгай. Ундан кўп фарзандлар дунёға келиб, уларнинг ҳар қайсиси ундан кейин мамлакат вориси ва ҳукмдори бўлиб, ҳар бири бир иклимнинг шоҳи бўлади...

Улар (Қабул ва Қочули) ота олдида: «хонлик тахти Қабулхонға бўлсин, шамшир ва ҳукм юритиш эса Қочулиға берилсин»,— деб бир-бирларига сўз бердилар. Биз фарзандларимизға ҳам васият қиламиз, (улар) ҳам авлоддан-авлодға ушбу қоидаға амал қилсинлар»,— дедилар. Шу ҳақдаги қарорни уйғур ёзувида битиб қўйдилар, ҳар икковлари унга имзо чекдилар; ота ҳам унга ўзининг ол тамгасини босди ва уни хон хазиначисига топширдилар. Туманохоннинг умри тугагач, Қабулхон хонлик тахтиға ўтирди. Қочули эса у билан якдиллик ва мувофиқат макомини тутди...

Шундан сўнғ, подшоҳлик тахти навбат билан Қоби-лаҳон ва Буртон-баҳодирға тегишли этилади:

(в. 26 а) Қабулхоннинг (кейинги) ўғли Буртон-баҳодир юрт аёнлари маслаҳати билан акаси ўрниға тахтға ўтирди ва отаси Қабулхон қонунларини қайта тиклади. У давлатли бир хон ва саловатли подшоҳ эди. Уша кезларда мардлик ва ақл-идрокда унга тенг келадигани топилмасди. Шу сабабдан, унинг «х о н л и к» лақабини «б а ҳ о д и р л и к» билан алмаштирдилар.

(Буртон-баҳодир) подшоҳлик тахтиға ўлтирганида амакиси Қочу-ли вафот қилган эди. Унинг ўғли Эрдамчига отасининг вазифасини инъом этди ва саркардалик Эрдамчига бириктирилди ҳамда унга «б а р л о с л и к» лақаби берилди. Уни Эрдамчи-барлос дея бошлади-лар...

Буртон-баҳодирдан сўнғ, ўғли Ясуко-баҳодир тахта ўтирди. Унинг ўғли Чингизхондир. Чингизхон қабилалараро жанг-жадалларда бирин-кетин ғолиб келиб, ниҳоят ўзга ўлкаларни ҳам забт этишға киришди. Нат¹вал¹ Европ¹е

РЕЕСТР 76692

5 17

материгида улкан территорияни эгаллаган Муғуллар империяси таркиб топди ва уни Чингизхон тўрттала ўғлига бўлиб берган эди. Урта Осиё Шарқий Туркистон билан биргаликда Чигатойга тегишли этилди ва тарихда Чигатой улуси номи билан машҳур бўлиб қолди. Амир Темурнинг ота-боболари ҳам, асосан, ана шу улусда яшаганлар. «Мукаддима»да бу ҳақда қимматли маълумотлар келтирилган.

(в. 24 б) ЧИНГИЗХОН НАСЛИДАН ТУРОН МАМЛАКАТЛАРИДА ХУКМРОНЛИК ҚИЛГАН ХОНЛАР ҲАҚИДА СЎЗ

Чигатой улусида хонлик тахтига ўтирган Чингизхон авлодларидан бўлмиш подшоҳлар ўттиз иккита бўлганлар.

Байт:

Чингизхоннинг кўп эди бола-чақаси,
Ота икки кўзининг нури дийдаси.

У шону шавкатли, олий ҳимматли, оламдай улуғвор, Баҳромдай¹⁹ савлатдор подшоҳ эди.

Назм:

Фалакдай буюк ва қуёшдай қудратли,
Жаҳондору, бағри кенг ва саодатли.
Саховати бекиёсдур базм чоғида,
Йиртқич шер ҳам ундан қочар жанг чоғида.

Чингизхон (ўз подшоҳлиги ерларидан) Туронзамин мамлакатини (гарбда) Турон билан Эрон ўртасида (чегара) Жайхунгача, суюкли фарзанди (Чигатой)га атади; ҳамда уни, унга ажратиб берилган мамлакат ва сипоҳ билан биргаликда, ўз амакиваччаси Қарачор-нўёнга топширди ва (бош-қош бўлиб туришни) кўп тайинлади. Чунки Чингизхонга шу нарсa маълум эдики, ҳар ишда ҳомийлик бу буюк (нўён)нинг қўллаб-қувватлаши билангина кучли бўла олади.

Байт:

Ул донгдор кўмагила кучлидир шох,
Ҳам ишбилармон эди, ҳам хайрихоҳ.

Чигатойхон, ота васиятига мувофиқ, унинг (Қарачор-нўён) кенга-шисиз ва розилигисиз ҳеч бир ишга қўл урмас ва мурод кавкаби ул улуғ хукмрон ихтиёридаги уфқдан бошқа жойда чақнамас эди.

Назм:

Ҳар бир ишда ундан сўрарди кўмак,
Ҳоҳ сулҳ тузиш бўлсин, ҳоҳ урушмак.

Шунинг учун ишбилармон ва келажакни кўра билувчи (киши)нинг яхши тайёрлаши ва тарбияси натижасида, Чигатойхон фаҳму фаросатининг баркамоллиги, илм эгаси эканлиги, ўта довжураклиги ва

мардлиги билан ўз замонининг ягонаси ва турли диёр султонлари дурдонаси бўлди.

Байт:

(Кимники) устози Фаридун²⁰ булар экан бас
Ул серхунар (устоздан) беҳунар шогирд чикмас.

Чигатойхон салтанат тахтининг қароргоҳи Бешбалиг²¹ эди; «балиг» деб шаҳарни айтадилар.

Назм:

Ому соҳилидан²² то Ноймон²³,
Унга берган эди Чингизхон.
Бешбалигда эди тахтгоҳи,
Хазинасию ҳам сипоҳи.

Ярғу ва ёсоқ удумларига амал қилишни жуда қаттиқ талаб қиларди, унинг ҳар бир нозик томонларига ҳаддан зиёда амал қилмоқ лозим, деб билар ва бирор бандини тушириб қолдирмас эди. То шу даражагачаки, баҳор ва ёз фаслларида бирор кимса (оқар) сувга тушмасин, қўлини ариқда ювмасин ва ариқдан олтин ва кумуш идишларда сув олмасин, кийим ювиб сахрога ёймасин, деб буюрган эди. Уларнинг фикрича бу иш момақалдироқ ва чақмоқнинг кўпайишига олиб келармиш. Кўпинча, уларнинг элу юртларида аввал баҳордан то ёз охиригача ёмғир ёғади, момақалдироқ гулдураши то шу даражадаки, унинг овози шиддатидан бармоқларини қулоқларига (тикиб), унинг гўмбурлашидан ўлим (дахшатиға) тушадилар²⁴, — ва яшин кетма-кетлиги то шу даражадаки, — у чақнаганида кўзларини кўр қилгудек бўлади²⁵.

Жазолаш ва улуглаш қонун-қоидаларига шунчалик қаттиқ амал қилар эдики, сон-саноксиз лашкарининг яқин-атрофидан (ўтадиган) ҳеч бир йўловчи учун қўриқчи ва посбонга эҳтиёж туғилмасди. Амир Қарачорнинг яхши (иш)лари ва тадбири натижаси ўларок (в. 75 б), Ўқтойхон билан шундай мактов ва илтифотга сазовор тарзда борди-келди қилар эдики, оға-инилик ва арз-дод сўраш муносабатларида маслаҳат билан ва ҳамкорликда иш тутардилар. Ака-укалар кўп вақт бирга бўлар, роҳат ва фароғатда умр кечирар ва қувонч созининг торларини чертардилар.

Байт:

Кел, давлат биз учун эшик очмиш соз,
Уш келмиш бу давлат, чиқайлик пешвоз.

(Эл арзу додини) ақлу идрок билан эшитардилар. Уларнинг ҳам-жиҳатлигидан давлат ишию, мамлакат бошқаруви изга ва тартибга тушди, хонлик расмию ва жаҳондорлик қоидалари давомлилиги ва мустаҳкамлиги таъминланди.

Байт:

Яхшиланди ул ғамхўрлик сабаби,
Қонун-қоидалар, хонлик тартиби.

Чигатой хурсандчилик ва овга жуда ишқивоз ва аксар вақт шу билан банд эди. Амир Қарачор-нӯён эса салтанатнинг муҳим ишларини олиб борар ва жаҳондорлик қиларди, раият ва лашкар учун нимаки лозим бўлса, тўла-тўқис амалга оширарди.

Байт:

Ул тадбиркор ҳоким адолатидан,
Раият бой эди, сипоҳий хурсанд...

(Бу ердаги матн Маҳмуд Таробий қўзғолони тавсифидан иборат)

(в. 77 а) Чигатойхоннинг умр муддати охирлагач ва мижози саломатлик ҳолатидан ва яшашдан юз ўтиргач, Қарачор-нӯённи васий қилиб, болаларини унга топширди. (Ўзи эса), умид уйи дунё орзу-истакларидан тўлиб, Укто-қоондан етти ой илгари, олти юз ўттиз саккизинчи йилнинг зу-л-қаъда ойида (1241 йил май — июнь ойлари), яъни ўд йили²⁶ бу фоний саройдан рихлат этди.

Байт:

Ажал бирортага боқийлик бермас,
Ўлим султони ҳеч аяб ўтирмас.

Унинг вафотидан сўнг, эслатиб ўтилган нӯён, аҳду паймонга мувофиқ, мамлакат ва салтанат ишларини бошқариш ва тартибга солиш бутун халқ — ҳам сипоҳу, ҳам раиятни зарур ва муҳим (нарсалар) билан етарлича таъминлашни шундай олиб борар эдики, ундан ортигини тасаввур қилиб бўлмас.

Байт:

Олампарварликдан дод сўради жабрсуз адолати,
Замонида ундан мамнун ҳам лашкару, ҳам раияти.

Тинчлик ва омонлик байроғини улкалар узра урнатди, олам айвони ва эшикига яхшилик нақшини солди.

Қара-Хулогухон ибн Мутугэн ибн Чигатойхон. Чигатой вафотидан бир неча йил ўтгандан сўнг, Қарачор-нӯён уни хон қилиб сайлади ва салтанат тахтини унинг ўтириши билан безади.

Назм:

Хонлик тахти янгидан бўлди баланд,
Ўшал зукко ва қадрли шоҳ билан.
Филга бас келувчи шердил жаҳондор,
Кафти булутидан денгиз шармисоп

Ёсу-Мункэ Чигатой ўғли. Гуюкхоннинг кўрсатмаси билан Қарачор-нӯён Қара-Хулогухонни тахтдан туширди ва уни (Ёсу-Мункэни) олти юз қирқ учинчи йил, яъни ит йили, шаъбон ойида (1245 йил декабрь — 1246 йил январь) тахтга ўтказди.

Байт:

Токи угил бор экан қандай қилиб
Набира тахт эгаллар кулоҳ кийиб.

У вафот этгандан сўнг, номи эслатилган нўён, ўз тўғри раъйига мувофик, қайтадан Қара-Хулогунни хонлик тахтига кўтарди.

Байт:

Иқболи суви бахт ариғига яна келди оқиб,
Подшоҳлик тахтига кўтарилди яна бахти боқиб.

Тарихнинг олти юз эллик иккинчи (1254) йили, яъни тавушқон йили²⁷ ул юртда Қарачор-нўён руҳи қуши (юррак) қафасини синдирди (в. 77 б) ва даҳшатга тула бу омонат (дунё)дан куч бойлади.

Назм:

Дариғо, ўтди халқпарвар ҳукмдор,
Ўшал мағрур нўён Қарачор.
Яна йиллар ўтар, то чархи зафар,
Оламга ул каби бир қуёш берар.

У саксон туққиз йил умр кўрди.

Ариқ-Бука ибн Тўлихоннинг қизи Арғана-хотун эри Қара-Хулогуннинг вафотидан сўнг, ўғли Муборакшоҳ ҳали ёш эди. Унинг ўрнида салтанатни бошқаришни ўз бўйнига олди. У бағоят виқорли ва ишбилармон; мусулмонларга тула ён босарди, уларга эътибор бериш ва ҳимоят кўрсатишда бирор дақиқани ҳам зоёе кетказмас эди.

Олқу ибн Пойдор ибн Чигатойхон. У хуш суратли, яхши феъл-атворли, чехраси шуъласига ой ва қуёш рашқда, салтанати улугворлиги Фаридун ва Жамшид удумидан нусха кучирган бир сарвар эди.

Назм:

Бахтиёр подшоҳу чехрасидур қувноқ,
Олий тахту эрур ҳам музаффар байроқ.
Бошига тожу, пойига тахт кўрк берар,
Қулидан уммон, дилидан кон оҳ урар.

Дастлабки пайтларда у билан Ариқ-Бука Тўли ўғли ўртасида тула тотувлик ва садоқат мавжуд эди. Ўша кезларда Қорақурум тахтида Ариқ-Бука ҳукмронлик қиларди.

Назм:

Буюрди токи ул Олқу донгдор,
Чағод наслидан отаси Пойдор.
Катта бир сипоҳ билан шошилсин,
Мардона Турк иқлимин бошқарсин.

Олқу Чигатой улусига келиши билан лашкар ҳар томондан ул сори юзланди ва кўп ўтмай, унинг қошида жуда кўп қўшин тўпланиб, тўла шавкат ва қудрат ҳосил бўлди. (Олқу) Эронзаминдан Катта ўрдуга²⁸ юбориб туриладиган бойликларни²⁹ ўзига олди. (Натижада) у билан Арик-Бўка ўртасида зиддият туғилиб, охири жангу-жадалгача бориб етди.

Дастлаб, Арик-Бўка унинг устига қўшин тортиб уруш қилганида Олқу енгилган эди. Арик-Бўка қайтиб кетгандан сўнг, Олқу (янгидан) сипоҳ тўплашга киришди; амир Ийжил ибн Қарачор-нўён (ҳам) катта қўшин тўплаб унга қўшилди. Чигатой улуси йиғилишиб, Арик-Бўка устига от сурдилар. У ҳам (ўз навбатида) бутун қўшини билан Олқуга қарши жангга юзланди. Лашкар ҳар икки томондан етиб келгач (юзма-юз) саф туздилар. Шу пайт Олқу ўз қўшини билан ҳужумга ўтди ва қўли баланд келди. Душманлар дош бера олмадилар ва Арик-Бўка ўз лашкари билан орқага чекиниб, қочмоққа юз тутди.

Арик-Бўкага вазир этиб тайинланган бухоролик соҳиб Ялавочнинг ўғли Масъудбек (в. 78 а) эса, Олқу хизматига шошилди ва унинг оёғини ўпиш шарафи билан сарафрозлик топиб, илтифотга сазовор бўлди.

Олқу ғолиб ва бахтиёр ўз улусига қайтиб келди ва олти юз эллик саккизинчи (1260) йилнинг охирларида, яъни қўй йили, Олмалиғда²⁹ хонлик тахтига ўтирди. Арик-Бўканинг қизи Арғанани ўз никоҳига киритди. У тўрт йил давомида подшоҳлик қилиб давр сурди ва ундан икки ўғил — Дубо ва Қуён қолди; (ўзи эса) омонат жонни арвоҳ чангалига тутқазди.

Байт:

Ҳар бир юздаки жон шамъи ёнди,
Йўқлик ели эсан чоғи сўнди.

Муборакшоҳ ибн Қара-Хулогу — ақлу идрок ёшига етганида, амир Ийжил ибн Қарачор-нўён барлоснинг ёрдами билан олти юз олтимиш иккинчи (1263—1264) йили, яъни ўд йили Олқуни ўртадан кўтариб, ўзи мустақил хон бўлди. У саховатли кам озор бир хон ва юмшоқ табиатли, сабр-матонатли бир султон эди.

Назм:

Бундай хонни она туғмаган ҳали,
Ҳалиму кам озор ва саховатли.
Замонида фитна чиқармасди дам,
Бирор кимса қўнгли чекмасди ситам.

Унинг салтанати даврида Чигатой улуси Ийжил-нўённинг яхши иш олиб боруви ва олийжаноблиги туфайли жуда тинч ва ободон, эл эса унинг ҳимояси ва эътибори соясида тотув ва шодмон-эди.

Байт:

Сипоҳлар осуда, раият юришар безарар,
Давлати қудратли, ғалаба байроғи ҳилпирар.

Буроқхон ибн Йисун-қара ибн Комкор ибн Чигатойхон³⁰

Назм:

Имкон конидан айнан ул каби гавҳар,
Олам хонлари ичра ул мисол сарвар,
Келмагай ҳар доим ушбу даврон сари,
Адоват эшигига калит ханжари.

Олти юз олтмиш учинчи (1265) йил бошларида, яъни барс йили шахзодалар, амирлар ва (хонзода) хотинлар кенгаши билан хонлик унга (Буроқхонга) топширилди ва у подшоҳлик тахтига ўтирди. (Удумга мувофиқ) Ийжил-нуён унга оёқ тутди, амирлар ва шахзодалар (унинг олдида) тўққиз марта тиз чўқдилар. Унинг замонида амир Ийжил Озарбайжон томонга Тукадар-ўғул қошига кетди.

Буроқхон хонлик тахтига ўрнашгандан сўнг, у билан Қайдухон ибн Ғози-ўғил ибн Укто-қоон ўртасида душманлик пайдо бўлди. Кўп уруш-талашлардан сўнг, ҳар икки томон ярашишга келдилар ва (бунга) аҳду паймон туздилар, шул мазмундаким:

Назм:

Қайду кумагила Буроқ қўшини,
Олгай Хуросону Ироқ мулкини.
Эронзамин, яхши тахтгоҳ эрур,
Яйлоқу қишлоқ учун сазовордур...

(Бу ерда Буроқхоннинг Хуросонга бориб жанг қилгани ҳақида ёзилган) (в. 79 а).

Олти юз олтмиш саккизинчи (1270) йил охирларида, яъни қўй йили у Қайдухон қошига борди ва Қайдухон макрининг соқийси қўлидаги шарбатдан бир қултум ютиб, оламдан ўтди: подшоҳлик муддати олти йил.

Рубоий

Бу тенги йўқ фалак гардишидаги жом,
Галма-гал тутарлар ҳаммага мудом (в. 79 б).
Келганда гал эътироз қилиб бўлмас,
Базм соқийси — даврга, этгач эҳтиром.

Ундан тўрт ўғил қолди: Бек-Темур, Дуво, Бурё, Хўлодо.

Бекшихон ибн Ширумун³¹ — унинг шуҳрат чодирини атрофидан фалак одоб билан айланарди ва салтанат қўшқини савлатидан офтоб ҳурмат билан ўтарди.

Назм:

Ахлоқи мактовли подшоҳ эди,
Жаҳон ичра ягона шоҳ эди.
Ундайни тушда кўргандир олам,
Улуғвору кўнгли кенг ва хуррам.

Тукатемурхон — Қадомийнинг ўғли, Мутугэн ибн Чигатойхоннинг невараси. У ҳақиқатда хонлик мансабига арзигулик ва олий ҳиммати ободончилигу эл сўраш ишларига сарфланувчи подшоҳ эди.

Назм

Буюрмоқлик тахтида топгач қарор,
Ростлик йўл-йўригин қилди ихтиёр.
Адолати бирла юрт бўлди қўрқам,
Душманлар умридек қискарди ситам.

Дуво-Чечанхон ибн Буроқхон. У бахт-саодатли, улуғ савлатли бир ҳукмрон, мамлакат узра хон ҳамда бахтиёрлик тожига лойиқ ва сазовор эди.

Назм

Тоҷу тахт ҳомийси, оламдай улуғ,
Қатъиятли ҳукмдор, зафарли, қутлуғ.
Шоҳлик айёмида яхши эл сўрди,
Адл-саҳоват ила юрт обод қилди.

Илангиз-нуён ибн амир Ийжил-Бийсун билан собиқ аҳдномани янгилади ва унга оталар удум-йуриklarини (олиб бориш) белгиланди. Ўттиз йил давомида ҳукмронликда ва бахтиёрликда умр кечирди. Илангиз-нуён яхши тadbир билан Чигатой улусини ободонликда тутди, ҳар кимнинг у ёки бу истаги бўлса бажо келтирди.

Байт:

Кимки ул донгдордан сўрмасин тилак,
Бир лаҳза ичинда бажо бўлажак.

Нихоят, бир қанча замон умр кўриб, оламдан утди.

Кўнжакхон Дувохон ўғли. Бу шахриёр иқбол ниҳоли мавсумида бахт ва хуррамлик баҳорини қанот ёздирди, якину узоқдаги барчага орзу-умид шукронасини етказиб берди.

Назм

Хирадманд ҳукмдор қалби мусаффо,
Қуёшдай нур сочару тахти само.
Манглайининг нуридан хижил офтоб,
Кафтин ёзганда булутда қолмас тоб.

У салтанат тахтига ўрнашгандан сўнг, кўрдики Қайдухон ибн Ғози-ўғул ибн Укто-қоон фарзандлари салтанат ишини олиб бориш ва мамлакатни бошқаришни эплай олмаёптилар. (Шу сабабдан), уларнинг эл ва улусига илтифот соясини солди ва ўз қўл остига олиб, Чигатой улусига киритди.

Байт:

Ҳиммат шунқориким қанотин солди,
Иқбол соясида баҳру бар¹² қолди.

Талийқухон Бури ўгли. У ҳукмронлик нурлари улугворлик тожидан
порлаб турган подшоҳ ва давлатнинг ўлка уфкидан толе кулиб чақнаган
офтоби эди.

Назм

Улуглик осмони, буюк бир қуёш,
Ҳукмдору, эрур тожу тахтга бош,

Қудрат айвонидан фалак қуринар,
Хонлик даргоҳида зафардир чокар.

Бир муддат хонлик тахтида эл суради, қудрати билан жабру ситам
оёғини боғлади ва зарурат (учун) қарам қулини ечди. Халойик жабр-
ситам, адолатсизлик бандидан қутулиб, унинг адолати соясида паноҳ
топарди ва оғзини дуоסי учун очиб, белини хизмати сари боғлаган эди.

Байт:

Мақтовига эл оғиз чоғлади,
Хизматига эл белин боғлади.

Эсан-Буқо Дувоҳон ўгли. Унинг адолат қодири сояси адо-
латсизликнинг жазирама иссиғида қолганлар учун паноҳ ва давлати
қўшқининг остонаси ҳаёт заҳматини тортган ситамдидалар учун
қўнимгоҳ булган бир подшоҳ эди.

Назм

Фалак ҳайбатидан тўғри юарди,
Улус давлатида даврон сурарди.
Фитна қули эса қалталик қилди,
Жабру ситам номи гўё йўқ бўлди.

Кебекхон Дувоҳон ўгли¹³. У юриш-туриши мақтовга арзигулик,
тула ҳашаматли бир подшоҳ эди; салтанатдорлик шуҳрати, фаҳму
фаросати ва улугворлиги элга дoston бўлди, адолати жаҳон узра
шуҳрат топди. Чингизхон замонидан бери хароб бўлиб, қамишзорга
айланиб ётган Балх шаҳрини қайта тиклади... (Бу ерда Кебекхоннинг
адолатпарварлиги ҳақида бир ҳикоя келтирилган) (в. 80 б). Ҳаёт
муддати тугагач, уни Қаршида¹⁴ дафн этдилар ва қабри устига бир
гумбаз барпо қилдилар.

Илчигдай Дувоҳон ўгли. У жаҳондорлик хилъати келишган
қоматиға мос, шавкатли, юрт улугларини сийловчи ва душмаиларнинг
додини берувчи бир хон эди.

Назм

Фалакдай улугвор, довруги қуёш,
Жаҳон банда унга, замон эгмиш бош.
Аччиғи заҳардур, меҳри-чи — даво,
Чехраси офтобдур, қўлами — дунё.

Дуво Темурхон уғли Ҳрохон. У жангу жадал учун мардлик камарини боғлади ва осмонупар қургонларни забт этди, ҳоҷатмандларнинг муҳтожлик эшигини ёпди.

Назм

Ҳахон тахтию, тож бахш этгувчи шоҳ,
Юртларни забт қилгувчи олампаҳо.
Йуриги ёғдусини хуршид хижил,
Қаҳри қўрқув, лутфи умидга кучдир.

Тармаширинхон Дувохон уғли¹⁵. У кадр-кимматли хон, одилу саодатли ҳақиқий султон эди; давлати чехрасини ислом саодати ила гулгун қилди. Ўзи эса, Оллоҳ тавфиқ ато этиб, бул фоний саройда¹⁶ доимий фароғатга эга бўлди. Унинг бахтиёр кечган замонида Чигатой улуси нури ислом ила бойиди, бу дунёдаги мул-қўлчилик охират тухфаси (тайёрлаш) учун имкон яратди; дини Муҳаммадийнинг¹⁷ йўл-йўриқларини олиб боришда, миллати Аҳмадийнинг¹⁸ бирлигини мустаҳкамлашда жидду жаҳд кўрсатарди. Унинг подшоҳлиги замонида худойи таоло бандалари тўла хотиржамликда эдилар. (Бу ерда Тармаширинхоннинг Ҳиндистонга қилган юриши ҳикоя қилинади). (в. 81 а) Бурон ибн Дуво-Темурхон ибн Дувохон (Тармаширинхоннинг) жияни ислом зийнатидан маҳрум эди, етти юз йигирма саккизинчи (1327—1328) йили Жетедан лашкар тортиб келди ва Кеш яқинидаги Қузи-мундоқ (мавзеси) да Тармаширинхонни (жангда) шаҳодат даражасига етказди. Уни Самарканд яқинидаги бир кишлок (мозорига) дафн қилдилар.

Бурон (ибн) Улжойту Султон Муҳаммад Худобанда. У Чигатой улуси подшоҳзодаларидан сўнг, фармондорликда эътиборли булмасада, ул улуснинг улўғ амирлари — Дурчи Икжилдойхон уғли, унинг отабегиси амир Жондуни ва бошқаларни қилич дамидан утказди.

Жингшухон Абуқанўғил уғли. У жаҳонпарвар бир подшоҳ эди. Золимлардан маҳрумлар ва муҳтожлар ҳақини қаҳр билан олиб берарди; ғазаб қилган вақтида сиёсат ва савлат қовоғи осилиб қонхур Баҳром жуссасига титрок тушарди.

Байт:

Уруш чоғи унинг вужуди заҳар,
Базм аро қалби ой олам ёритар.
Тунни кундуз каби қилади равшан
Умидворлар учун сочиб ганж туман.

Жингшухоннинг биродари Йисун Темурхон. У давлат чехрасини кенгаш билан равшан этган ва салтанат байрогини йўл-йўриғи билан юксалтирган бир (подшоҳ) эди; зулм хирмонини сиёсат билан ёкиб ташлади ва мазлумлар ҳоҷатини адолат билан уринлатди.

Назм

Юртга сузи ила курсатди йўл,
Подшоҳлик учун бу иш келди қўл.

Боши узра тож сарбаланд эди,
Тахт талъатидан ранг-баранг эди.

Уктойхон наслидан булмиш Али Султон Йисун-Темурхон устига юриш килди, ноҳаклик ва зуравонлик билан хонлик тахтига ўлтирди; хон хазинасини талон-торож қилди, ҳамда Туманакхон муҳри босилган ва (кейинчалик), уни Чингизхон ва Қарачор-нуён янгилаб, имзо чеккан Қабулхон ва Қочули аҳдномасини йўқ қилиб юборди.

Б а й т:

Сипоҳни бошқарар экан ситамгар,
Давлат иши бош-оёқ издан чиқар.

Муҳаммад ибн Пулодўғил ибн Кўнжакхон ибн Дувохон. У подшоҳлик ҳашамати билан ўз даври султонларидан ажралиб турарди. Унинг бахтиёр замонида зулм эшиги бутунлай берк ва адолат эшиги доим очик эди.

Н а з м

Адолатли подшоҳ замони боқди,
Давлат суви яна узандан оқди.
Барча кам-қустлардан нишон оз қолди (в. 81 б)
Фитна тунини даврони тонг қилди.

Қозон-Султон ибн Йисун-Темурхон⁴⁹. У етти юз уттиз учинчи (1332—33) йили Мовароуннаҳрда хонлик тахтига ўтирди. Ўша пайтлар Эрон тахтини Абу Саид-баҳодирхон эгаллаб турарди ва яна уч йил Эрон тахтида подшоҳ бўлиб турди.

Абу Саид-баҳодирхондан⁵⁰ сунг, Эрон тахтида ҳукмронлик қилган. Чингиз (хон) авлодига мансуб бошқа хонлар — жумладан Арпахон, Мусохон, Муҳаммадхон, Тағой-Темурхон, Сотибек Муҳаммад Худо-банда Улжойтухон қизи, Сулаймонхон, Нуширвонхон ҳаммаси унинг (Қозон-султон) замондошлари эдилар.

Қозон-султонхон подшоҳлиги айёмида ҳумоюн ҳазрат Соҳибқирон (Амир Темур) овозаси

Б а й т:

Оламга келди, деди иқбол бахтга,
Энг муносибу мос шул эрур тахтга,

деган байт (мазмунидан) иборат туғро билан қутли ва саодатли тарзда зийнат топди.

Б а й т:

Башарият иқбол лангарини ваъда қилингандек йўнди
Ва юксак уфқ баландлигидан ғалаба юлдузи қўринди,

деган мазмунни ифода этди.

Козон-султонҳои ва ундан сунг Чигатой улусида (хукмрон) бўлган бошқа хонлар аҳволининг шарҳи, санаб ўтилган тартибда, биринчи мақолани ^{40a} ёзаётганда ўз ўрнида келажак.

Чигатойхон ва унинг болаларию невараларининг салтанати муддати то Козон-султонхон (даври) гача, бир юз тўққиз йилдир.

Йигирма учинчи — Донишманджаҳон⁴¹, Уктой-қоон наслидан. Гарчи нисбаси Чигатойхонга етмасада, бироқ, ул улуснинг подшоҳлик (тахти) унга теги.

Байт:

Фалақнинг не ажаб гардишлари бор,
Юрт ўзра у бўлди олий ҳукмдор.

Йигирма тўртинчи — Баёнқулихон⁴² ибн Суғдо-ўғлон ибн Дувоҳон. Йигирма бешинчи — Темуршоҳхон⁴³ ибн Йисун-Темурхон ибн Абуқан ибн Дувоҳон. Йигирма олтинчи — Туғлуқ Темурхон⁴⁴ ибн Эмилхожа ибн Дувоҳон. Унинг ҳақида ушбу китобда яна тўхтаб ўтилади; Олмалиғда, у учун махсус қурилган макбарада дафн этилган. Ул диёр удумига қўра подшоҳлар қабрини олтун атайдилар.

Йигирма еттинчи — Илёсхожа⁴⁵ Тўғлуқ Темурхон ўғли. Йигирма саккизинчи — Кобулшоҳ⁴⁶ Рўжи ибн Йикжилдой ибн Дувоҳон ўғли. Йигирма тўққизинчи — Одилсултон ибн Муҳаммадхон ибн Пулодугил ибн Кунжакхон ибн Дувоҳон. Ўттизинчи — Суюрғатмишхон. Ўттиз биринчи — Султон Маҳмудхон ибн Суюрғатмишхон⁴⁷.

(Шундай қилиб), Чингизхон (в. 82 а) ва унинг фарзандлари ҳамда ул насл-насабга мансуб турли хонлар (ҳақида), уларнинг ишончли тарихларидан ва бошқа машҳур китобларда битилган (ёзма) маълумотлар ва хабарлар урганиб чиқилди ва мазмунидан хабардор бўлинди; (сўнгра) тўла қуч-гайрат ва эътибор билан ул аҳвол таҳқиқи ва тафтишига киришилди; умумий хулоса, (қўзланган мақсаддан) мустасно тариқасида ушбу «Муқаддима»да ўзига хос тартибда, равшан иборалар билан келтирилди.

Гарчанд, бу «Муқаддима»ни баён қилишдан асосий мақсад аълоҳазрат Соҳибқирон (Амир Темур) насабини аниқламоқ бўлса-да, бироқ Чингизхон ва унинг авлодлари зикрида ҳам батафсилроқ тўхташга тўғри келди. Токи, заковат соҳиби бўлмиш билимдонлар унинг мазмунидан воқиф бўлгач, ҳазрат Соҳибқироннинг бундан кейин сўз борадиган ҳол-аҳвол ва зафарларидан (туларок) огоҳ бўлсинлар. Ҳамда улар аниқ билсинларки, то биз сизларни ерда халифа қилиб тайинладик, ⁴⁸ — (ояти) девонининг муншийси бахтиёр султонлар саодати фармониға — сен истаган кишиниға мулк ато қилурсан⁴⁹ — (ояти) имзосини чекиб, гардункудрат подшоҳлар саодати ҳукмномасини, — сен истаган кишиниғи улуғлайсан⁵⁰ — (оятининг) оламоро туғроси билан безаган чоғдан бошлаб, салтанат ва жаҳондорлик соябони ҳеч қачон ҳазрат Соҳибқирон (бошиға туширгандек) сояни бирор-бир соҳиб давлатнинг бошиға ташламаган ва уникиға ўхшаш бахтиёр шажарани замона қўзи тушда ҳам қўрмаган; унинг ҳукмронлик ва бахтиёрлик муддати то дунё тургунча давом этсин ва боқий бўлсин.

Чунончи, канча буюк тарихчилар, жумладан, «(Тарихи) ко-

милнинг муаллифи Ибн ал-Асир ва бошқа улуғлар, Одам (ато) замонидан то ҳозиргача, жаҳондорлик бобида ва улкаларни забт этишда ҳамда ҳукмронлик қилиш ва бошқариш санъатида бирор подшоҳ Чингизхон даражасига етмаган, деб шарҳлаганлар ва муболага қилганлар. Ваҳоланки, Чингизхон бутун турк қабиалари-ю, муғул лашкари билан босиб олган мамлакатларни, охирида (улар) тўртта катта улусга бўлинди, шунингдек, икки юз йилдан ортиқ вақт мобайнида фарзандлари ва набиралари қўлга киритган улкалар ва катта шаҳарларни, ҳазрат Соҳибқирон тангри измининг кўмаги ва унинг, — бизнинг қўшинимиз ғалаба қилувчилардир,¹¹ — деган ваъдасига қўра, бир улус сипоҳи билан ўттиз олти йил муддат ичида забт этди. Унинг устига Шом, Ҳиндистон ва шунга ўхшаш яна бир қанча улкаларни ҳам фатҳ қилди.

(Яна бир томони), Чингизхон қайси шаҳар ва вилоятниким босиб олган бўлса, на ул жойдан асар қолди-ю, на улусидан хабар. Ҳазрат Соҳибқироннинг бахтиёр замонида фатҳ этилган жойлар эса, (в. 42 б) низочилар ва душманларнинг ихтиёридан бутунлай чиқди ва ул ҳазрат Соҳибқирон (Темур) даргоҳидаги вакиллар қўл остига ўтди. (У жойлар) аҳволи олдингисидан ҳам анча яхшироқ ва ободроқ, халқи эса тинч ва хурсанд бўлди. И б о р а : (Салтанатини) у ёғидан бу ёғигача қўз илғаб етмайди.

Бу, қиёслаб чиқиб, очиқ-ойдин қайд этилган тафовутдир. Акс ҳолда, бу борада урнидорким, афзалроғи, аниқ ва равшан, — биз мусулмонларни кофирлар билан баробар қилмадик. Сизларга нима бўлди, қандай қилиб шу тарзда ҳукм чиқарасизлар?¹² — (оят сўзлари) етарлидир. Саодат нишонли бу шажаранинг энг яхши далили-ю ҳукмдорлигининг юксалиб бориш мазмуни (учун), — Имон келтирган ва яхши амаллар қилганларни, ер юзида бузғунчилик қилганларга тенглаштирамизми ёки такводорларни бузуқлар билан баробар қиламизми?¹³ — (ояти сўзлари) кифоядир.

Дарҳақиқат, устунлик ва истилодан мақсадлари фақатгина дунёвий ҳой-ҳавасга ва бу олам ўткинчи лаззатларига эришишдан иборат шахслар билан диндор, ишлари мактовга сазовор ҳамда олам нишонли байроқни ўрнатишдан мақсади ислом (дини) ни юксалтириш бўлмиш кишилар ўртасида фарқ катта. (Бундай кишилар) мусулмончиликни мустаҳкамлаш ва давлатни бошқариш ишларини мустафо шарияти яна ҳам кучайсин, деб олиб борадилар. Улар подшоҳлик ҳашамини Оллоҳнинг буюргани-ю ҳамда ман этилганини (элга) билдириш учун курадилар.

Ҳозирги вақтда рубъи маскуннинг¹⁴ қайси бир жойидаки тинчлик-омонлик сабзаси унган экан, ёки адолат гули очилган экан уларнинг зулми ёндирувчи қиличи ёрдамида бўлгандир; ҳар гушадаки аҳилчилик шамъи ёнган экан ёки ҳар бир уйдаки (ислом) удуми қандили нур сочган экан, уларнинг (салтанати) шуъласидандир... (бу ерда муаллиф Амир Темур хонадони учун Оллоҳдан эзгу тилак тилайди).

«Мукаддима»дан иборат ушбу қисса ва ҳикояларни исбот ва танқидий (хулоса тариқасида келтиришдан) мақсад ҳазрат Соҳибқироннинг насабини аниқламоқдир.

Шу билан бирга, Қарачор-нўён ва унинг номдор ота-бувалари ҳақида то Ёфас ибн Нухгача ва ундан то Одам алайҳиссаломгача бўлган хабарлару қадимий маълумотлар шарҳлаб утилди. Унинг азиз фарзандлари ҳақида ҳам сўзламоқ лозимдур, токи насаби силсиласи улансин ва кўзлаган мақсад тўла амалга ошсин.

Хуллас, Қарачор-нўённинг қирқ хотини бўлиб, худо унга унта ўғил қаромат қилган эди. Жумладан: Юлдуз, Ясўко (в. 83 а) Лоло, Шаръа, Ийжил. Уларнинг энг тўнғич ва барқамоли Ийжил-нўён эди, у отаси ўрнини эгаллади.

Назм:

Муғул удумига кура ҳар доим ўғиллар,
Ёш (қатталигига) қараб тахтга ўтирарлар.
(Ийжил-нўён) ботир, бағри кенг, жангвор эди,
Адоватни тўхтатувчи, ўлкаларни забт этувчи шоҳ эди.
Ҳиммат чоғи гавҳар сочувчи булут мисоли,
Ўч олишда душман овловчи йўлбарс мисоли.

Унинг (Ийжил-нўён) бир неча фарзанди бўлиб, қаттаси Илангиз-нўён эди, Амир Ийжил Хулогухон билан Турондан Эронга қучиб кетганида, у Чигатой улусида (отаси) ўрнида қолди.

Байт:

Отаси қаби, кумак бўлиб шоҳга,
Юртга ҳомий бўлди, паноҳ сипоҳга.
Ундан Буркул исмли бир ўғил қолди.

Назм:

Мирлигу шоҳликка майл қилмади,
Дин йўлини танлаб гўшанишин бўлди.
Кеш ҳудуди эди унинг маскани,
Барча ўлкалардан хуш топди уни.

Унинг икки ўғли бор эди: амир Тарағой ва амир Балта. Амир Тарағой ҳазрат Соҳибқирон (Амир Темур)нинг отасидир.

Маълумки, тонгда қуёш чиқиши яқинлашган сари, унинг қутлуг нурларидан олам ёруғроқ ва ёрқинроқ бўлиб боради. Амир Тарағойнинг бутун эътибори мусулмончиликни мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришга қаратилганлиги учун давлати ҳудуди доим уламо-ю фузало ҳождатларининг (адо этиш) қибласи ва олий мажлиси солиҳлару ҳамда фуқаро (аҳлининг) йиғингоҳи бўлди. У қадрли шайх Шамсуддин кулорга⁵⁵ сидқидилдан ихлос қиларди ва унинг муборак қабрига (зиёрат учун) тез-тез бориб турарди. (Бу шайх) хирқаси⁵⁶ жиҳатдан қаромат насабли, раҳматли ҳудожуй шайх-ул-ислом шайх Шаҳобуддин Суҳравардийга⁵⁷ — Оллоҳ унинг азиз руҳини муқаддас этсин, — бориб етади.

Назм:

Саховати уммону карами дунё,
Эзгулик соҳибию художўй, зебо.
Кафти абридан тоза ҳиммат бустони,
Сузидан мунаввардур вужуд осмони.

Етти юз олтмиш иккинчи (1360—61) йил, яъни сичқон йили Кеш худудининг дилкаш заминида, — Эй ором тоғғувчи жон, сен парвардигорингдан мамнун, парвардигоринг сендан рози бўлгон ҳолда, унинг даргоҳига қантғил,⁵⁸ — (оят) нидосини қабул этди ва уни⁵⁹ отаси, туғишганлари ва бошқа қариндош-уруғлари қошига қўйдилар. Етти юз етмиш бешинчи (1373—74) йили Соҳибқирон (Темур) ҳиммат меъмори улуг шайх Шамсуддин кулорнинг, — қабри мунаввар бўлсин, — жомеъ масжид ёнида жойлашган мазори қошида бир гумбаз-мақбара қурдирди ва уни ўша ерга қўчиртирди.

Байт:

Руҳи жаннат ичра нурга чўмсин,
Ҳақ васлига етиб масрур бўлсин.

Чунончи, юқорида ҳикоя қилинганлар асосида, равшан ва аниқ бўлдики, аъло ҳазрат Соҳибқироннинг насаби куйидагичадир: муаззам султон, адолатли-ю қарамли ҳокон, Оллоҳнинг мамлакатлардаги сояси, сув билан лойнинг⁶⁰ қаҳрамони (в. 83 б), саховатли подшоҳ — (Оллоҳ) кумаги билан қўллаб-қувватланган, ҳақиқату салтанат ва дунё-ю дин кутби Абу-л-Музаффар⁶¹ Темур курагон ибн амир Тарағой ибн амир Бурқул ибн Иланғиз-баҳодир ибн Ййжил-нўён ибн Қорачор-нўён ибн Суғу-чечан ибн Эрдамчи барлос ибн Қочули баҳодир ибн Туманакхон ибн Бойсунғурхон ибн Қайдухон ибн Дутуманинхон ибн Буқоқоон ибн Бузунжархон ибн Алонкуво, қайсики Қуён наслига мансуб эди. Қуённинг нисбаси эса, то пайгамбаримиз Одам(ато) гача, — унга (Оллоҳнинг) раҳмати ва саломи бўлсин, — (бориб етади ва бу ҳақда) илгари айтиб утилди. (Амир Темурнинг) олий насабининг аҳволи, қайсики «Муқаддима»ни ёзишдан асл мақсад ҳам уни баён қилиш эди, ва у амалга ошди. Энди Ҳазрат Соҳибқироннинг ўз тарихини ёзишга киришмоқ вақти етди.

ИЗОҲЛАР

1. Одамнинг сийи — илк икки Одам, яъни Одам-атодан кейинги.
2. Исламлар Зулқарнайн — Ахсаслар Македонский (милад 356—323).
3. Ўйини шаҳри — Месопотамиянинг адиши шаҳри.
4. Салминини — ҳозирги Селенга дарёси, Байал дўлига қуйилади.
5. Уртин ва Куртин — ҳозирги Ханган ва Монғолия Олтин тоғлари, Қирақурун-Ханган тоғлари этагидagi адиший шаҳар, урта асрларда Мўғулистоннинг пойтахти.
6. ... таннинг ситиммағунингача — матндаги асослар исломгача бўлган даврларга оидлиги эътиборидан, «муслимон» сўзида ақваҳудилини эътиқодини тушуниш керак, у исломда ҳам эътироф этилган; «суф» ва «шар» деганда эса турли мадҳаллий эътиқодлар назарда тутилган.
7. ...ларнинг тобелари — халқ остидагилари, унга бўйсунувчилар.
8. Тақис шаҳри — Тақис (Қоңғистондаги ҳозирги Жамбул) шаҳри; Урта аср араб ёзма манбаларида Тарқ.
9. Гур сўлари — Хуросондаги тоғли вилоят.
10. Иброи дини Марям — Исо пайгамбарнинг пайси биби Марям.
11. ... отасиз қомилдор бўлган — яъни эрксиз.
12. Марям аҳсаси — бу аҳсас Қуръоннинг Марям сурасида батафсил баён қилинган.

13. Абу Муслим Марвазий — Абу Муслим Абдуррахмон ибн Асад Марвазий (727—755) Урта Осиё ва Хуросонда умавийлар халифалиги (661—750) зулмига қарши кўтарилган қўзғолон (747—750) раҳбари. Аббосийлар халифалигида бош қўмондон ва уларнинг Хуросондаги номи. У 755 йили иккинчи аббосий халифа ал-Мансур (754—775) буйруғи билан қатл этилган.
14. Раби ал-аввалнинг боши Абу Райҳон Берунийнинг қабар беришича, исломнинг дастлабки йилларида раби ал-аввал оми (қижрий-қамарий йил ҳисобида учинчи ой)нинг боши Муҳаммад пайғамбар томонидан улуғ қун деб эълон қилинган.
15. Кайвон — Сатурн (Зудал) сайёраси; қадимги мунажжимлар ақидасига кўра, у энг баландда, еттинчи осмонда ҳаракат қилади.
16. ... мамлакатларни эгаллайди — Чингизхон назарда тутилган.
17. ... сенинг — Қочули назарда тутилган.
18. ... жаҳонгирлик қилгай — Амир Темур назарда тутилган.
19. Баҳром — Миррих (Марс) сайёрасининг номи, қадимги мунажжимлар уни уруш юлдузи деб билганлар.
20. Фаридун — Абулқосим Фирдавсий «Шоҳнома»да таъкидланишича, қадимги Эрон подшоҳларидан.
21. Бешбалиғ — Шарқий Туркистондаги қадимий шаҳар, ҳозирги Турфон шаҳри яқинида бўлиб, 8—14-асрлар ёзма манбаларида тилга олинган; 14-асрга келиб харобага айланган, тугаган.
22. Ому соҳили — Амударё бўйлари.
23. Ноймон (найман) — туркий халқлар таркибидаги уруғлардан бири, дастлаб Олтой ва унга жанубдан туташ ерларда яшаган. Ноймонлар кейинчалик (18-асргача) Қозғистон ва Ўрта Осиёга тарқалган.
24. Қуръони қарим, Баҳара сураси, 19-оятдан.
25. Қуръони қарим, Баҳара сураси, 20-оятдан.
26. Уд йили (ут йили) — мучал ҳисобидаги иккинчи йилининг номи; ҳозирги аталиши «сигир йили».
27. Таушқон йили — мучал ҳисобидаги тўртинчи йилининг номи; ҳозирги аталиши «қўён йили».
28. Катта ўрду — Чингизхон империясининг пойтахти Қорақурум шаҳри.
29. ... бойликларин — олик-солик.
- 29а. Олмади — Или водийсидаги йirik шаҳар. Ҳозирги вақтда унинг ўрнида шу номда қишлоқ бор. Ғулжа шаҳридан шимол-ғарбда.
30. Тўғриси: Бурқондун ибн Йисун-Дувон ибн Мутуган ибн Чигатой; 1265—1271 йилларда Чигатой улуси ҳокими.
31. Бекшихон ибн Широмун — Укто-қоон (Угдэй-қон) авлодидан.
32. ... баҳру бар — сув ва қуруқлик.
33. Кебекхон (ёки Кебекхон; 1318—1325) — Бурқонхоннинг исвараси, Чигатойхон наслидан.
34. Қарин — ҳозирги Қашқадарё вилоятининг маъмурий маркази.
35. Тармаширинини — вафоти 727 (1326—27) йил, баъзи маълумотларда 729 (1328—29) йил, Нахшаб; «Зафарнома» да 728 йил.
36. ... фаний саройда — бу дунёда.
37. ... дини Муҳаммадий — ислом дини.
38. ... миллати Аҳмадий — мусулмонлар.
39. Қозон-султон — 747 (1346—47) йили ўлдирилган.
40. Абу Саид-баҳодирхон — Эроннинг 717 (1317) — 736 (1336) йиллардаги ҳукмдори, Чингизхон наслидан.
- 40а. ...биринчи мақола — «Зафарнома» нинг асосий қисми, яъни Амир Темур тарихи назарда тутилган.
41. Донишманджа — 747 (1346—47) йили қонлик тахтига ўтирди, 749 (1348—49) йили ўлдирилган.
42. Баёнқулихон — Чигатой наслидан, 749 (1348—49) йили тахтга ўтирди, 759 (1357—58) йили қонлик тахтига тайинланган.
43. Темуршоҳ — Чигатой наслидан, 759 (1357—58) йили қонлик тахтига тайинланган.
44. Туглуқ Темурхон — 748 (1347) — 764 (1362—63) йилларда Мўғулистон хони.
45. Илсхожа ибн Туглуқ Темур — 764 (1362—63) — 765 (1363—64) йилларда Мўғулистон хони.
46. Қобулшоҳ — Чигатой улусининг ғарбий қисмига 766 (1364—65) йили Амир Хусайн ва Амир Темур томонидан анъанага кўра Чингизхон наслидан номига тайинланган хон.
47. Суҳратмишхон ва Султон Маҳмудхон — Мовароуннаҳр тахтига номигагина тайинланган Чингизхон авлодига маъсуб хонлар.
48. Қуръони қарим, Юнус сураси, 14-оятдан.
49. Қуръони қарим, Оли Имрон сураси, 26-оятдан.
50. Қуръони қарим, Оли Имрон сураси, 26-оятдан.
51. Қуръони қарим, Ас-Сиффот сураси, 173-оят.
52. Қуръони қарим, Қалам сураси, 35—36-оятлар.
53. Қуръони қарим, Сод сураси, 28-оят.
54. Рубъи маскуи (арабча) — «Обод чорак»; ўрта аср Шарқ география фанида Ерни тўрт қисмга бўлиб, унинг фақат бир чорағи (асосан Европий материги) обод, деб ҳисоблаганлар.
55. Шамсуддин қулор — матида шундай ёзилган, лекин купрок Шамсуддин қулор (вафоти 1371 й.) номи билан машҳурдир; нақшбандийлик-хўжагон тарикатининг намояндаларидан.
56. Хирка — суфийлик таълимотида шайхлик даражасининг бир шайхдан бошқасига ўтиши.
57. Шаҳобуддин Абу Хафс Умар ибн Муҳаммад ал-Бокерий Суҳравардий (539/1144—632/1234) — суфийлик таълимотининг пешволаридан бири.
58. Қуръони қарим, Фаҳр сураси, 27—28-оятлар.
59. ... уни — яъни отаси Амир Тарагой жасадини.
60. ... сув билан лойнинг — яъни инсониятнинг, бу ерда инсоннинг Оллоҳ томонидан лойдан ясалганлиги ҳақидаги ривоят назарда тутилган.
61. Абу-л-Музаффар (арабча) — айнан «зафарнинг отаси», Амир Темурнинг лақаби.

300 сўм

АМИР ТЕМУР АЖДОДЛАРИНИНГ ХУКМРАЊЛИК ШАЖАРАСИ

